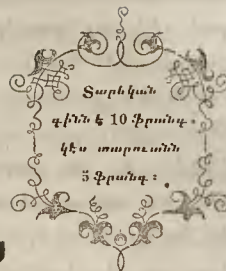

ԵՐԽՈՒՄ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ե

1859

Բ. ՆԱՏԱՐ

ԳՈՆԵՐԱՏ ԿԱՅՍՐԸ

Թ.

Վերջին թիվը:

Ի անգամ մը յառաջ տա-
րաւ Լէոբոլտոս քիւ մ'ա-
տեն լուսէն ետքը, «Դա-
սէկարդ պղտիկ՝ շատ սի-
րուն տղայ մը բերաւ, եւ
զիս կ'ապահովեցրէր որ իր
անընդհատ աշխատութիւ-

նը վերջապէս պսակուե-
լով, իմ յափշտակուած տղաս գտած
ըլլայ. եւ թէ նոյնն ինծի ետ դար-

ձընելուն վրայ մեծապէս ուրախ ըլ-
լայ: Ի սկզբան ես ալ կը տարակուսէի Գասէկարդ-
դին ըսածին ճշմարտութեանը վրայ, եւ թէ արդեօք
կ'ըսէի աս բանս՝ իմ նեղութիւններս փարատելու եւ
զիս իրեն հետ աւելի սերտիւ կապելու համար խա-
բէութիւն մը չէ. բայց ի վերայ այսր ամենայնի նոյն
սիրուն տղան իբրեւ իմ որդիս ընդունեցայ եւ զինքը
Հենրիկոս անուանեցի, եւ կը ջանայի որ զիս համոզ-
ցնեմ թէ ան ճշմարտապէս իմ տղաս է: Հիմակ ալ
աւաղակաց գործքերէն հեռու էի. եւ աս տղուս հո-
գովը կը զըպէի, որ աճեցաւ եւ գեղեցիկ պատա-
նեակ մ'եղաւ եւ զիս սրտանց կը սիրէր: Ես իմ հան-
դարտութեանս մէջ աս տղուն կը թուեցանք կը պա-
տաղէի: Օր մը մեր լեռնական բնակութեան մէջ զար-
հուրելի ձայն մը հնչեց թէ մասնուած ըլլանք, թէ
մեր ամուսնեքը բռնուած, նաւերն այրած ըլլան.
Գոնրատ կայսրը բազմաթիւ զօրօք զմեզ պատած ըլ-
լայ: Ամենքն ալ զէնքի վաղեցին, ես ալ նոյնն ըրի.
բայց իմ միտքս աւաղակները պաշտպանել չէր, այլ
պատանւոյն պաշտպանութեանը համար, զոր հիմակ
իրօք իմ զաւակս կը համարէի: Զօրաւոր բանակը
հետզհետէ մեղն կը մօտենար, կայսերական մարտի
փողերն հնչեցին եւ պատերազմն սկսաւ: Աւաղակ-
ներն ամենայն կատաղութեամբ կը զարնուէին եւ վերք
վերքի դէմ կը հատուցանէին. բայց աս ամէն ճիգը

զերենք չէր կրնար փրկել. որովհետեւ Գոնրատին
զօրքերը շարժական պատի մը պէս յառաջ կու գային
եւ զմեզ չորս կողմանէ կը պաշարէին: Մեր շարժե-
լու միջոցն երթալով նեղցաւ եւ վերջապէս վայրա-
պար սուրերնիս ձեռքերնիս կը բռնէինք:

«Աս զարհուրելի պատերազմէն ապրողները շող-
թայի զարնուեցան. ասոնց մէջ կայի ես ալ, թէ եւ
անոնց զոհելի գործողութեանցը մասնակից եղած
չէի, ի վերայ այսր ամենայնի անոնց հետ մէկտեղ
կայսեր առջին հանուեցայ. որ մեծամեծ մարդիկնե-
րով պատած մեր վրան խորհուրդ կ'ընէր: Կայսրը
զԳասէկարդ ճանչցած ատենն «Ուրե՛ն, ա՛ն է, ըսաւ
ան արեւելիկ արեւմտեան որ աշխարհէն Գերմանիայի
Բեռլին կը քարապէր: Տեառն ժողով. Խալէն Լեյպ-
նոյմ որ աս արեւմտեան ալ իմ հայեւ պիտի չորեք, կոխ-
ղան, կոխողան հանեցէ՛ք զինքը,»:

Աս վայրկեանս մէջ՝ առանց իմ իմանալուս,
Գոնրատ ինծի ժեռ ու քաջք կ'երեւար: Քանի մը տա-
րիէ ի վեր Գասէկարդին սրովն ու հրով ըրած ան-
գըլթութեանցն ակնհասեալ էի, ինք ու իր ընկեր-
ներն աս մահուան պատիժն արդիւնաւորած էին.
համոզուած էի եւ գիտէի աւաղակաց իշխանին զօ-
րութիւնն ու գաղանական սրտոտութիւնը, եւ իր պա-
տերազմի պատրաստ գունդն աղէկ կը ճանչնայի, բայց
հիմակ աս վայրենի, անսանձ եւ աւերող զօրութիւնը
ինկած կործանած էր. եւ Գոնրատ իմ ցմահ թշնա-
միս՝ հիմակ աչացս առջին վրէժխնդրութեան սուրը
ձեռքը՝ հզօր ոգւոյ մը պէս կ'երեւար: Գասէկարդ
եւ իրեններէն շատերն արդէն ապրելէն դադրած
էին, ես իմ խորհրդոցս զբաղած ատենս, անոնք ար-
դէն, յօրինակ շարագործաց, կաղնւոյ ծառերէն կա-
խուած էին: Վերջապէս կարգն ինծի ալ եկաւ: Ստոյգ
է կրնայի ըսել որ ես աւաղակ չէի, եւ թէ Գասէկ-
արդ զիս իբր բանտարկեալ ամէն կողմ կը տա-
նէր. բայց կը հարցնեմ ձեզի, ո՞վ կը հաւատար. ա-
նոր համար լուսնի ու զիս եւ վտայն՝ որուն ինչպէս
կը յուսայի որ կայսրը կը խնայէր, Աստուծոյ հովա-
նաւորութեանը յանձնեցի: Արդէն զիս անպատուող
չուանը պարանոցս անցուցած էին, տղան աճապարեց
եւ կայսեր վաղեց, կ'աղաչէր եւ կը պաղատէր որ իր
բարի հօրը կենացը խնայէ. եւ կ'ըսէր թէ ես աւա-

զակ չէի այլ Գասելկարդին բանտարկեալը: Նոյնը կը հաստատէին նաեւ՝ դեռ նոյն ատեն կախուելու տարւոններէն քանի մը հոգի. եւ կայսրն որ անիրաւութիւն ընել չէր ուզեր, անտարբերութեամբ մտիկ կ'ընէր. եւ աս տարուողներէն մէկն աս ալ աւելցուց թէ ես անտառներու մէջ որդիս կորսնցուցած էի եւ նոյնը փնտռելու ատեն Գասելկարդին ձեռքն ինկայ, որ զիս իրեններուն վրան ստորին հրամանատար կ'ուզէր ընել բայց ես աս առաջարկութիւնը մերժեցի ըսելով որ անմեղութեամբ ընդունած արքորքս, իբր յանցաւոր կ'արդիւնաւորէի, թէ որ աւազակաց հետ ընկերութիւն ընէի,:

Վսոր վրայ կայսրը սուր աչուրներով մ'իյնծի նայեցաւ, եւ կարծես թէ զիս կայծակնահար ընել կ'ուզէր, եւ երբոր երեսին գոյնն ալ նետեց, համուզուեցայ որ զիս ճանչցաւ: Գեռ կայսրն հարցում ընելու համար բերանը չբացած, ի շնորհս իմ խօսող աւազակն աս եղանակաւ խօսքն յառաջ տարաւ: Գասելկարդ երկայն աշխատութենէն ետքը վերջապէս ինչպէս ինք շատ անգամ կ'ըսէր, անոր գողցուած զաւակը գտաւ, եւ ան մարդուն դարձուց, ի վերայ այս ամենայնի աս բարերար ծառայութեամբն ալ զանի չկրցաւ իր կամաց հպատակել եւ մեզի մասնակից ընել տալ,:

Ուրեմն ես այսպէս խաբուել եմ միմեայ կայսրը մօրուքին տակէն: Ես աս խօսքերուն մոլթի մաստը չէի կրնար հասկնալ եւ մեծ զարմանաց մէջ էի երբ Գոնրատ ըսաւ՝ թէ զիս կենդանի թող տան եւ ամենեւին ինծի չգալին: Տղան մեծ ուրախութեամբ պարանոցս փաթտուեցաւ. եւ նոյն ատենը աղեղան մը լարն հնչեց, նետ մը աչացս առջին օդը պատուելով անցաւ, եւ երկրորդ վայրկենի մէջ տղան բազկացս մէջ շնչասպառ գետինն ինկաւ եւ հոգին աւանդեց: Աչքերս մթացան, կայսրն աչացս զարհուրելի դիւի մը պէս կ'երեւար, որ թիկնոցին մէջ փաթտուելով նոյն տեղը թողուց ու գնաց. ինծի համար գիշեր պատեց եւ ես նոյն տեղը գետինն ինկայ մնացի: Աս վայրկենէս ետքն՝ ալ ուրիշ պարագայ մը պայծառ չեմ յիշեր, եւ միայն այնչափ գիտեմ որ օր մ'աս աղնուական մարդուն տնակին մէջն արթնցայ եւ խելքս գլուխս եկաւ,:

Ու իթմէքինտ, Հոխփուրդ դքսոյն աս սրտակոտոր պատմութենէն շարժած սկսաւ հետեւեալ եղանակաւ յառաջ տանիլ: «Ես աս դժբախտն անտառի մը մէջ ծանր հիւանդ գտայ, եւ զինքը ոտք հանելն ինծի մեծ աշխատութիւն ու մեծ ճարտարխօսութիւն մ'արժեց: Վերջապէս ելաւ, եւ տնակս հասնելէս ետքը վինքը դարմանեցի բայց բերնէն խօսք մը չկրցայ առնուլ: Զինքը մոռնչ ու յիմար կը համարէի, եւ ամենեւին յոյս չունէի որ աս լուռ շրթունքները նորէն խօսելու սկսէին, եւ ինք մարդու կարգ անցնէր: Գուն քանց Ռոպէրթ, երբոր դուն եկար, իմ անբժշկելի համարած հիւանդս, հիմայ Աստուծոյ օգնականութեամբ բժշկուեցաւ: Հանգիստդ

նայէ հիմայ քան մարդ, ես քեզի համար աս գիշերն անցնելու փափուկ անկողին մը կը պատրաստեմ,»:

«Թողութիւն շնորհէ ինծի բարի հայր, թէ որ քու հիւրասիրութիւնդ մերժելու ըլլամ. իմ հանգըստեան ատենս անցաւ. որովհետեւ՝ որպէս զի Ասիւնն ինծի սպասողները կասկածի չերթան, առաւօտեան լոյսը ծագելէն յառաջ պէտք է որ հոն ըլլամ,»:

Դրաւոնք ունիս, պէտք ենք երթալ, գոչեց Հոխփուրդ կոմսն եւ աճապարելով աթոռէն ելաւ:

Ռոպէրթ, իր երկրորդ հայրը պարզութեամբ եւ հեղութեամբ եւ սրտանց խօսքեր խօսելով մերժեց, բայց իր ներքին համոզմամբ հետեւեալ խօսքերը զրուցեց: «Հայր թէ որ ասանկ ընելու ըլլաս, եւ ինծի հետ հիմայ Ասիւնն գալու եւ ետքն Եկիս հայր մանելու ըլլաս, ամէն բան տակն ու վրայ կ'ըլլայ: Հենրիկոս դեռ իրեն հայրն ո՞վ ըլլալը պէտք չէ որ գիտնայ. Կերպերկային կամքն ալ աս է, որ թէ եւ Հենրիկոսին վրայ մեծ սէր ունի բայց մինչեւ այս վայրկեանս անոր մայրն ըլլալը դեռ յայտնած չէ: Քու որդիդ պէտք է որ հիմակու հիմակ իբր Էլիէ-հայի ֆրեալը, զարմանալի առն համարուի. ինչպէս Կերպերկա անոր մայրն ըլլալը լուց, այսպէս դուն ալ Աստուծոյ մատանցը գործած իրին վրան աւերող ձեռք մի երկնցներ: Հիմակու հիմակ աս հաւատարիմ եւ պատուական Վիթմէքինտ բարեկամին քով մնացիր, առջի առթին Եկիս հայր կը ձիավարեմ եւ հոն Կերպերկային սրտիս բոլոր ուրախութիւնները կը յայտնեմ: Քիչ մը ետքը կամ հոս աս տնակիս մէջ եւ կամ ուրիշ տեղ մը Կերպերկային հետ կը տեսնուիս. եւ ան ատեն կրնաս անոր հետ բռնելու ընթացքիդ նկատմամբ խորհրդակցիլ, քու բաղձանացդ քիչ մ'ատեն ալ յաղթէ, տես հայր ես ալ պէտք է որ նոյնն ընեմ: Ինչպէս սիրով կ'ուզէի Հենրիկոսին գոչել, Գուն պատանի, դուն աննշան եւ անվեճակ գտեալ մը չես, քու հօրդ ճակատը զարգարողը դքսական թագն է, անի դեռ կենդանի է, ինչպէս նաեւ Կերպերկա մայրդ ալ կ'ապրի: — Աս բաներս ըսելու համար ամէն բան տալու պատրաստ եմ. բայց տես որ ես զիս կը բռնեմ. որովհետեւ նոյն ատենն Հենրիկոս իր հօրն ամրոցն պրող աւերող, եւ զինքն արքորող կայսրմէ կը պաղի. բոլոր կապերը կը խզեն, ինք աղնուական պատանեաց մէջէն կ'ելլէ, կայսեր դստեր շնորհքը կը կորսնցընէ, եւ նոյն իսկ Կիդէլային մայրական խնամքէն կը զրկուի,»:

Վսոր խորհրդոցը հետեւէ աղնուական դուքս, կ'աղաչէր Վիթմէքինտ, որ իր քովը բնակողն ո՞վ ըլլալը դեռ հիմայ ճանչցած էր. «Զքեզ պատերազմի խառնրդին մէջ իր վահանովը պաշտպանողն, զքեզ հալածողներուն ձեռքէն փրկողը, Գասելկարդին պրին մէջ արեան յանցանքէն զքեզ պահողը, անտառները քեզի բնակութիւն տուողը, զքեզ խելացնորութեանէ՞ քու կիներուդ ողջ ըլլալուն լուրը խաւրելով ազատողը, ասկէ ետքն ալ քու եւ քեզի վերաբերելոյ փիճակը կը հոգայ: Աս օգնականիդ քու անհամ

բերութեամբդ շնորհակալութիւն կ'ուզես մատուցանել. եւ ան ամէն բան որ ինք իմաստութեամբ շինեց կ'ուզեմ կործանել: — Ի՞նչ, նոր շինուած պատ մը կ'ուզես մղել ու փորձել, որ արդեօք ապագայ ատեն ալ հաստատուն պիտի մնայ: — Անշուշտ ասանկ գործել չես ուզեր. անոր համար սրտիդ բաղձանքը չափաւորէ. եւ ցուցնու անով թէ քուկիներդ ու զքեզ հոգացող Աստուածը կը ճանչնաս»:

«Իրաւունք ունիս բարի հայր, Աստուծոյ յատակագծին դէմ գործելն ստուգիւ մեծ մեղք է. թոյլ տուր ինծի որ հոս մնամ եւ սպասեմ մինչեւ որ հաւատարիմ Ռոպէրթս ինծի նոր ծանօթութիւններ բերէ»:

«Թոյլ տալ ի՞նչ ըսել է. կ'ուզեմ եւ կը բաղձամ աղնուական Տէր, որ հոս մնաս. համոզուած եմ որ իմ անակիս յարկին տակն ուրախ զուարթ կ'ապրուի: Ռոպէրթ պէտք է որ երթայ, Վիթթէքինտ հիմակ անոր դարձաւ «տուր բարեւոյ, եւ որպէս զի աս խօսքին հետ ցաւ մ'ալ չխառնուի, նորէն տեսնուիլդ մտածէ»: Տնակին տէրն աս խօսքէն ետքը, կրկնոցին կնգուղն սպիտակամազ գլխուն վրայ քաշեց, Ռոպէրթ զոտքսը գրկեց, խոստացաւ որ Կերպերկային աղէկ լըեր կը տանի, իր արդէն զօրացած ձին փայտեայ հիւղէն դուրս քաշեց եւ թամբին վրան ցատկելով հեծաւ եւ դէպ ի Ասիէն կը ձիաւարէր:

Եւ որպէս զի սէգ հեծեալը խաբերայ գետնին վրայ նորէն դժբախտութեան չպատահի, Վիթթէքինտ վառուած ջահով մ'իրեն առաջնորդեց: Լուսնոյ վրայ կարմրութիւն մը տիրած էր: Երիտասարդը մեծ ուրախութեամբ դէպ ի Ասիէն կ'աճաւարէր:

Ժ. Գրառարան:

Ռոպէրթ Վիթթէքինտին բնակութեան մէջ հանգիստն առնելով ճամբայ ելելէն ետքը, կը կարծէր որ առաւօտեան արեւն երկնից կամարն իր բուցածաճանչ ճառագայթներովը լուսաւորելու սկսած ըլլայ: Աստեղաց գրիքը նայելով՝ դեռ եւ ոչ կէս գիշեր եղած պիտի ըլլար, ուր թողունք արեւու ծագելը: Ռոպէրթին ետեւի կողմն ամէն բան խոր խաւարի մէջ թաղուած էր, միայն հրեսին կողմն երթալով կը լուսաւորէր եւ աս լուսոյն գորշագոյն ճառագայթներէն մթան ամպերը փախչելու կ'աճապարէին:

Երիտասարդ ֆրայտանքն աս անսովոր երեւութիւն վրան ապշած էր, եւ որովհետեւ Ռոպէրթ մինչեւ որ բան մը զգայութեան աշուրներովն ձիշդ չէր իմանար՝ սիրտն անհանգարտութեան աւար չէր ընել, անոր համար աս երեւութիւն ինչ ըլլալն իմանալու համար վաղեց բլրան մը վրան ելաւ: Հոն հասածին պէս կը տեսնէր որ հրդեհի մը բոցերը բոլոր Ասիէն քաղաքն ածին կը դարձնէին: Ջարհուրանքն երիտասարդին արեանը մէջ կը քալէր, եւ ինք իրեն այնչափ փոյթ չընելով՝ այլ միայն իր Հենրիկոսը

չկորսնցընելու համար մտրակը ձիուն կուշտին իջեցուց, եւ դէպ ի Ասիէն կը թռչէր. եւ այնչափ կ'աճապարէր որ անասունն ասանկ յանդուգն մղելուն համար ամէն վայրկեան կրնար իյնալ եւ Ռոպէրթ իր կեանքը կորսնցընել: Աս շարժման մէջ հոյն երեսին կը մռնջէր, եւ իրեն անանկ կու դար թէ ինք չէ թէ օդոյն մէջ կը յառաջանար, այլ ոտիցը տակի երկիրն իրմէ կը փախչէր:

Ենասունը մինչեւ Ասիէն ցմահ վազեց, բայց հոն դրան առջին գետինը փռուեցաւ: Ռոպէրթ վար ցատկեց, ձին հոն գտնուած պահապանաց յանձնեց աղաչելով որ խնամ տանին, եւ քաղաքին ներքին կողմերն աճապարեց ուր փողոցներու մէջ յաճող մարդկան հեղեղովը կը մղուէր:

Երջանկութեան զարաշն, դժբախտութիւնը ինչ որէ, աս առակաւոր խօսքին իմաստին համաձայն Ռոպէրթին այլայլած աչացն առջեւ տեսարան մը կը պատրաստուէր: Ասիէնի զանգակները բոլոր բնակիչքը քնէն արթնցուցած էին, վայրկեանէ վայրկեան երթալով սպառնացող վտանգը քաղաքի մէջ կը տարածուէր, բոլոր հրապարակական շէնքերու, վանքերու դռները բացուած էին, եւ ամէն մարդ իր գրւախուն ճարն հոգալու համար փողոցները կը յաճէին: Նոյն իսկ կայսրը բազմութեան մէջ մտած, խորհուրդ կու տար, կը հրամայէր, կ'աղատէր, կ'օգնէր եւ կը մխիթարէր եւ ամէն պարագայից մէջ դէպքերուն վայելչութեան համաձայն ինք զենքը կը յարմարցընէր:

Ռոպէրթ միշտ յառաջ երթալով վերջապէս վաճառանոցին հրապարակն հասաւ ուր Գերմանիայի մեծափառ Կիզէլա կայսրուհին, քարէ քանդակուած պատկերի մ'առջեւ ծուներ դրած սրտանց կ'աղօթէր որ Աստուած՝ բոլոր քաղաքն ածին դարձնելու սպառնացող վտանգն անցընէ: Աս բարձրաստիճանի տիկնոջ բոլորտիքը պատած էին տողոց, մարց, կուսանաց բազմութիւն մը եւ կու լային, եւ վախերնէն երեսներնուն գոյնը մեռելի գոյն դարձած էր: Ռոպէրթ խուզարկիչ աչօքն աս բազմութեան մէջ զենքերիկոս կը փնտռէր, բայց հոն չըլլալուն շուտով համոզեցաւ, որովհետեւ կը տեսնէր որ կայսրուհին շրջապատողաց մէջ էրիկ մարդ չէր գտնուէր:

Ռոպէրթ աս աղօթից զբաղող բազմութեան տեղը թող տալով՝ իր ուղածն երկայն եւ վայրապար փնտռելով, նորէն կարօտելոց խառնաղանձ բազմութեան մէջ մտաւ: Շուրջ ժամ մը ետքը՝ վերջապէս ան տեղն հասաւ ուր աս գաղանացեալ տարրը հարիւրաւոր ձիւղերու բաժնուած մայր եկեղեցին պատող հացագործաց խանութներն ու գարնիջոյ գործատները ածխոյ փոշի կը դարձնէր:

Հոս, խառնրդի մէջ եւ կատաղած հրդեհին շատ մօտ՝ որ իր ախոյաններուն քաջութեանը չկրնալով դիմանալ տեղի տալու վրայ էր, Հենրիկոս կ'եցած էր, զոր Ռոպէրթ այնչափ անձկանօք եւ անգագար փնտռած էր:

Ասիէնի զանգակներն ինչպէս բոլոր քաղաքա-

ցիքն այսպէս նաեւ Էկիսհայմի գտեալն ալ քնէն արթնցուցած եւ հապճեպով մ'օգնութեան կանչած էին, եւ աս իմանալու համար երիտասարդին զգեստը զննելն ալ բաւական էր, որովհետեւ վրան առածն յայտնի էր որ միայն հապճեպով եւ քունը գլուխը եղած էր: Պատանին գեղեցիկ արքունեաց պատմունձանի մը վրայ ժանգոտած պարանոցի շղթայ մ'առած, գլուխը պողպատէ փայլուն սաղաւարտ մը դրած, մէջքէն փող մը, եւ սքանչելի ու բանուած գօտուց մը վրայէն սարսափելի խոշոր սուր մը կախած էր:

Ուսուցիչը զինքը տեսնելով բազմութիւնը ճեղքելով քովը գնաց եւ իրեն կ'առաջարկէր որ աս տեղը թողու, եւ զինքն աս բանիս աւելի համոզելու ու գրգռելու համար իրեն կ'ըսէր թէ՝ ասդիէն անդիէն թուող կայծակունքը կրնան կայսերական պալատին յարկին հասնիլ եւ պալատը բռնկցնել, անոր համար պէտք է որ հոն աճապարէ, եւ զինքը հոս թողու:

Հենրիկոս կէս մը ուրախութեամբ կէս մ'ալ ուշանալուն համար յանդիմանելու կերպով մը քաջ Ռուպերթին ձեռքը թոթովեց, եւ «Կը յուսամ որ, կ'ըսէր «ուրիշ անգամ ասանկ չես ուշանար: Որովհետեւ քանի մը անգամ ինծի հարցնողներ եղած էին թէ սպասաւորդ ո՞ւր է, իսկ ես չէի կրցած կարգաւորեալ պատասխան մը տալ»:

«Ո՛հ, ըսաւ Ռուպերթ «Հելմոնտ կոմսը, Վէնտէլան եւ քու բարի դայեակդ, որ քու սիրելի մայրդ է, զիս երկայն բռնեցին. ասոնց ամենէն ալ քեզի հաղար բարեւ ու համբոյր:

«Եկիսհայմիներուն ինծի ցուցուցած սիրոյն փոխարէն» Աստուած իրենց հատուցանէ», պատասխանեց Հենրիկոս սրտանց շարժելով. եւ զՌուպերթ նոյն տեղը թող տալով կրցածին չափ շուտով դէպ ի արքունիք աճապարեց: Ճամբան Ագնէս իշխանուհւոյն հանդիպեցաւ՝ որ Ռատէպոռնին ծառայութեան մէջ եղող երկու հոգւոյ ընկերութեամբը հրդեհէն լուսաւորեալ ճամբաներէն աճապարելով կ'երթար: Հենրիկոս անոր մեծարանք ընելէն ետքը կը հարցընէր՝ թէ մտքերնին ո՞ւր երթալ է:

«Ռատէպոռն գուքսը, պատասխանեց մեծափառ աղջիկը «Իմ մօրս խորհուրդ տուաւ որ զիս Մագդաղենեայ վանքը խաւրէ, ուր աս զարհուրելի հրդեհին գաղանացած ատենն ամէն վտանգներէն աւելի ապահով կրնամ ըլլալ քան թէ արքունեաց մէջ, որ ամէն վայրկեան աս ահաբեկ բոցոյն ճարակ ըլլալու վտանգի մէջ է»:

Աս խօսքերն ըսելու ատեն իշխանուհւոյն՝ վախէն գեղեցած պտերուն վրայ կարմրութիւն մը ծածկեց, եւ Հենրիկոսին զինքը քաջալերած ատենն՝ աւելի կ'ուզէր ասոր հետ նորէն արքունիք դառնալ քան թէ ան երկու անձանթ անձանց հետ Մագդաղենեայ վանքն երթալ: Անոր դողգողալն աւանակ ախներեւ էր որ նոյն իսկ Հենրիկոսէն չկրցաւ ծածկել: Եւ որովհետեւ Հենրիկոս կը կրօնահեր որ

արքունեաց մէջ, նոյն պարագայի ատենն ապահովութեան զգուշութիւնները պահած ըլլան, եւ թէ կը տեսնէր որ նոյն ատեն կրակէն վախնալու բան չկար որովհետեւ ան ալ մարելու վրայ էր, որոշեց որ առանձինն անձամբ Մագդաղենեայ վանքն երթայ եւ հոն ամէն բան աչքէ անցընէ: Նոյն իսկ ինք ինչ ըլլալիքը չգիտնալով, երազընթաց ձի մը հեծնալով, քանի մը վայրկեան ետքը Մագդաղենեայ վանքին դրան առջին կեցաւ. դուռը բաց էր, ինք որպէս զի փողոցին մէջ չմնայ, եւ որովհետեւ ոչ Ռատէպոռնին կը վստահէր եւ ոչ ալ անոր մարդիկներուն, ներս ձիավարեց եւ վանքին դաւիթը մտաւ:

Ուսուցիչը ֆրայտանք շատ անգամ Հենրիկոսին հետ Ռատէպոռնին խաբէութեանց վրայ խօսած եւ զինքն անոր դարաններէն զգուշացուցած եւ նաեւ անցած դէպքերէն ալ քանի մը բաներ պատմած էր, բայց մեծապէս զգուշացած էր մինչեւ հիմակ անոր աչացն առջին եղած քօղը վերցընելէն: Բոլոր արքունեաց մէջ՝ միայն աս մարդուն հետ Հենրիկոսին արիւնը եւ ուցած չէր, թէ եւ անոր շրթանցը վրայ ծիծաղ մ'անսպակաս էր: Հիմայ վանքին դաւիթն հասած ատենը միտքն ասոր նկատմամբ լաճներովը կը զբաղէր:

Հենրիկոսին ձին հոս զով օդ մը ծծելով կը խնկէր, հեծեալը ոտիցը տակ կակուղ գետին մը կը զգար. եւ աչքն իր գլխուն վերի դին դարձնելով երկինքն ու աստեղաց բազմութիւնը կը տեսնէր. եւ կեցած տեղը՝ զոր ինք վանաց խաչուղին կը համարէր, տեսաւ որ նախորդին մէջէն անցք մըն է եղեր. գետինը երկվարաց ոտից նշաններ կային. հիմայ Հենրիկոսին մտածմունքն առաւ: Պոռաց, աղաղակ մը հանեց եւ վանքին մարդիկներէն մէկը կը կանչէր, եւ երբոր դռնապանուհին քանի մը քայրերով՝ գիշերուան հանդարտութիւնը խռովողն ո՞վ ըլլալը տեսնելու համար եկան, Հենրիկոս անմիջապէս կայսեր Ագնէս դստերն համար հարցուց, թէ արդեօք հոն էր:

Հոս եղողներէն զԱգնէսն ոչ ոք տեսած էր, եւ Հենրիկոս կարծելով որ իրմէ ծածկել կ'ուզեն, իմացուց անոնց թէ ինք կայսերուհւոյն աղնուական թիկնապահներէն է, եւ իրմէ յանձնարարութիւն ունի, հրդեհը մարելէն ետքը զիշխանուհին պալատ դարձնելու: Կուսանք ամէնն ալ շփոթեցան, զԱգնէսը տեսնող չկար, բայց Հենրիկոսին աղաղակ հանելէն քիչ մը յառաջ, աս անցքէն ձիաւորաց անցնիլը լսած էին: «Աս վայրկեանիս մէջ», կ'ըսէր անոնցմէ մէկը «ուր հրդեհին պատճառաւ ամէն կողմ աղաղակ, շարժում կը տիրէ, աս ձիաւորաց անցած ատենն ալ մեր մտքն այսպիսի դէպք մը չէր անցներ»:

«Ուրեմն աս խառնակութեամբ համար ձեր անցքը բաց թող տրուեր է», կը հարցընէր Հենրիկոս միշտ այլալուծիւնը երթալով աւելնալով:

«Ինք աս գոնէն», պատասխանեց մէկը «հրդեհին տեղը սայլ մը լեցուն անկողին խաւրեցիկը, որ դժբախտութեան յանդիպածներն անոնց վրայ հանգչին եւ հոս բերուին, եւ անոնց խնամք տարուի:

Աս ամէն լուրերը ճշմարտութեան եւ անմեղութեան կնիքներն էին. Հենրիկոս աս ամէն բան լսելէն ետքը զիրենք գիշեր ատեն անհանգիստ ընելու համար թողութիւն խնդրեց, եւ համոզուած ըլլալով որ աս բանիս մէջ չարութեան խաղ մը կայ, նորէն ձիուն վրայ ցաթկեց եւ նոյն ճամբան յառաջ տանելով վանքին սահմանէն ազատ օդոյ մէջ մտաւ: Լուսնոյ լոյսը ձիերուն հետքն իրեն կը ցուցնէր, երիտասարդը նոյնը բռնած կը յառաջանար, եւ երբոր մոլթ անտառ մը մտնելու վրայ էր, եւ մթութենէն հետքը կորսնցընելէն կը վախնար, արեւը լեռանց ետեւէն իր ճառագայթները սփռելու սկսաւ եւ նորէն աշխրբի լոյս ու կեանք պարգեւեց:

Հենրիկոս՝ չէ թէ միայն կակուղ գետնի վրայ գրոշմած ձիւ հետքերը չկորսնցուց, այլ նաեւ իր առջին արագընթաց հեծեալ մ'ալ աչքին հանդիպեցաւ: Որուն ո՞վ ըլլալն

Եւստ անգամ:

Ք Ն Ա Պ Ա Տ Մ Ա Պ Ա Ն

ՉԱՐՄԱՆԱԿ ԲՆՈՒԹԵԱՆ ՄՐՋՆՈՑ

(Շարունակութիւն տես թիւ 4)

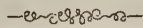
Մինչեւ հիմա զմրջիւնը մէկ անխոնջ ու գործունեայ անասնիկ մը ստորագրեցինք, տեսանք որ ինչպէս գեղեցիկ կերպով իրեն բոյնը կը շինէ, ինչպէս իրեն ձագերուն համար կ'աշխատի կը յոգնի մինչեւ որ զանոնք իրենց հասունացեալ հասակին հասցընէ: Բայց չիկրնար մարդ բնականապէս ենթադրել, որ մրջնոյն կեանքը միայն աշխատութեան համար սահմանուած ըլլայ, ու ամենեւին զուարճութիւն կամ զբօսանք չունենայ: Արեւկայ գեղեցիկ օր մը կրնաս շատ անգամ դիտել ու տեսնել, որ մրջիւններն ինչպէս իրենց բլրակներուն դրսի կողմերը զուարթացած ու գրեթէ խենթեցածի պէս կը յաճին. ուրիշ շատ անգամ ալ զննուած է, որ անոնք ուրիշ զուարճական դրօսանքներ ու խաղեր ալ կ'ընեն: Կուլտ ասոր վրայ ասանկ կը զրուցէ. «Մարդ կ'ըսէ, շատ անգամ կըրնայ տեսնել թէ ինչպէս մրջիւն մը աս գին ան գին կը վազէ, ու նոյնատեսակ եւ նոյն գաղթականութենէ մրջիւն մը վերին ծամելիքներուն վրայ առած կը տանի: Իսկզբան անանկ կարծեցի, որ բերանն առածը կերակուր ըլլայ, բայց քիչ մը ետքը տեսայ, որ մըրջիւն է եղեր, որ գետինը դրաւ, ու բարեկամական ուրախութեամբ թող տուաւ առանց անոր վնաս մը հասցընելու: Աս զուարճութիւնն ու խաղը շատ անգամ տեսնելու առիթ ունեցայ մանաւանդ անտառային մրջնոց քով, որոնք կ'երեւայ թէ աս խաղը շատ կը սիրեն»: Մրջնոց բոյնի մը մէջ, որ Պոննէ դիտելու առիթ ունեցաւ, արեւուն աղէկ բաց ատենը, որ մրջնոց արտաքոյ կարգի վայելմունք ու զուարճութիւն կը պատճառէր, տեսաւ որ ասոնք տեսակ մը խաղ կը խաղային, այս ինքն իրարու կռնակ կը

հեծնային, ու ձիաւորի պէս կը վազէին. վրան հեծնողը իր ծամելիքներովը տակինին պարանոցը կը պլուէր, իսկ ետեւի ոտուրներովը զանիկայ հաստատուն կը բռնէր: Հուպէր մրջնոց խաղերն աւելի մանրամասն կը նկարագրէ: «Օր մը կ'ըսէ, գորշագոյն մրջնոց պահարանի մը մօտեցայ, որ արեւուն ճառագայթներուն առջեւը դրուած, ու միանգամայն հիստիսային հովէն պատսպարած էր: Մրջիւնները սաստիկ բազմութեամբ մէկտեղ եկան ժողովեցան, ու անանկ երեւցաւ, որ օդին բարեխառնութեամբ կը զուարճանան: Ամենեւին եւ ոչ մէկ մրջիւն մը կ'աշխատէր. հոն տեղը ժողոված մրջնոց բազմութիւնն եռացող ջրի մը կը նմանէր, որուն վրայ մարդ հազիւ կրնար նայիլ: Բայց երբոր ես ամէն մէկ մրջիւնն աղէկ մը դիտելով զննեցի, տեսայ որ զարմանալի ու արտաքոյ կարգի շուտութեամբ մ'իրենց ոտուրները կը շարժէին. իրենց առջեւի ոտուրներովն ուրիշ մրջնոց պոսերը կը զարնէին: Աս առաջին շարժումէն ետքը, որ ողջագուրելու կը նմանէր, զոյգ զոյգ իրենց ետեւի ոտուրներուն վրայ կը կենային, իրարու կը պլուէին, ու իրենց ծամելիքովը մէկը մէկային մէկ կողմը կամ ոտքը կը բռնէին. անկէ ետքն իրար կը թողուին, ու դարձեալ նորէն կը կռուէին. իրարու կուրծքէն կամ վարի կողմերէն կը բռնէին, կը գրկէին, իրար կը դարձնէին, ու փոփոխակի վեր կը վերցընէին: Ասանկ խել մը ընելէն ետքը իրարմէ կը զատուէին, եւ ուրիշները կը փնտուէին, կը բռնէին: Մրջիւններէն քանի մը հատը տեսայ, որ անանկ եռանդով աս կըրթութիւնները կը կատարէին, որ շատ բանուոր մրջիւններու ետեւէն կը վազէին, որ բռնեն, ու իրենց հաճոյքը կատարեն: Աս կռիւն հազիւ ան ատենը լմնցաւ, երբ որ զօրաւորներն իրենց հակառակորդները գետինը զարկին, ու իրենց բնականը խոթեցին:

Հայտնի բան է, որ զուարճութեան գաղափարը սիրոյ միաբանութեան ու միամտութեան գաղափարներն ալ իր մէջը կը բովանդակէ: Անոր համար մըրջնոց մէջ ալ չէ թէ միայն հակամիտութեան յօժարութիւններ ու ցոյցեր կան, հապա նաեւ մեծանշանութեան գործքեր ալ կրնանք տեսնել, թէ որ անոնց գործողութիւնները մարդկեղէն սկզբամբ կամ հայեցողածով քննելու ըլլանք: Ստոյգ է, մարդ չիկրնար դիւրաւ որոշակի ցուցնել, թէ մրջիւնները մարդու եւ ուրիշ կենդանիներու նման, իրենց տեսակէն ըլլողներուն յարում ու հակում ունին թէ չէ. բայց շատ դիտողութիւններէն անոնց տեսակ տեսակ գործողութեանցը կարգէն, որոնք միայն ընդհանուր բարին յառաջ տանելու նպատակ ունին, կրնայ որոշ հաստատուիլ, որ մրջիւններն ան զգացողութեան կատարեալ յոյժն ունին, որ մենք հայրենասիրութիւն կ'անուանենք կամ թէ ըսենք սէր ան հասարակութեան որուն որ կը վերաբերի: Իրենց ընկերութեան մէկ անդամին գլուխն եկած ձախորդութիւնը կամ նեղութիւնը մէկաշիններուն վրայ վշտակցութիւն կը շարժէ, ու ասոնք ամէն արտաքոյ կարգի ձիգն ի գործ

կը դնեն անոր օգնութեան հասնելու: Լազրէյլ ան-
գամ մը մըջնոց մէկուն ոտուրներն ու ձեռուրներ-
ը կտրեց. ան ատեն իր ընկերները, որոնց վշտակից
ըլլալը յայտնի կ'երեւար, անոր վիրաւորեալ տե-
ղերը թափանցիկ հեղուկով մ'օծեցին, որ իրենց
բերնէն կը հանէին: Ոչ որ մըջնոց բոյնի մը քով
պատահած ամէն դէպքերը դիտած է, անտարակոյս
պէտք է որ տեսնէ ան պատրաստակոնութիւնը, որով
անոնք դժուարին պարագաներու ատեն իրարու օգ-
նութեան կը հասնին: Թէ որ բեռ մը մըջնոց մը հա-
մար շատ ծանր ըլլայ, ան ատեն անմիջապէս ուրիշ-
ները կը վազեն կու գան, ու անոր կ'օգնեն: Թէ որ
մըջիւն մը մէկ կողմանէ թշնամիէ վախ ունենայ, կամ
բռնուած ըլլայ, ան ատեն մէկընէրը գունդագունդ
նոյն տեղը կը հասնին, որ թշնամին վազնտեն:

Պիտեր Լաբուսիէ:

ՐԱՏԵՂԱՔԱՏԱՄԱՆ

Դիտարարաց վրայ համաժողով տեսնութիւն մը:

1811ին երեւոյած մեծ գիտաւորին գէպ ի արեւ դար-
ձած կողմը՝ զինքը կիսադնդայ ձեւով պատող ծածկոյթ մը
իսկ մէկալ կողմը երկու պոչ ունէր, որոնք Ազգոստո-
սին վերջերը շատ երկնոյցած էին: Հոկտ. 16ին՝ առաջ շար-
ժող պոչը կողմնական ուրիշ պոչ մ'ալ ունեցաւ բայց եր-
կայն չտեսնեց. Նոյեմբ. 7ին մի եւ նոյն երեւոյթն անոր մէ-
կալ կողման վրան երեւցաւ եւ Նոյեմբ. 9ին երկու փոքր պո-
չեր երեւցան որոնք երկու գլխաւոր պոչերը կը պատէին.
բայց ասոնք ալ շուտով աներեւոյթ եղան: Ասոր վրայ փո-
փոխութիւններն անանկ ստեպ եւ շատ էին, որ Բիացցի
կ'ըսէ Թէ ամէն ժամ հարկ էր որ դիրքերը նորէն նորէն նկա-
րուէին. գլխաւորաբար հիւսիսային պոչը հիւսիսայգի մեծ
նմանութիւն ունէր, երբեմն փրցուած կտորի մը պէս, եր-
բեմն ցատկած, երբեմն քիչ շատ ծայրեր ունէր:

1824ին գիտաւորը քիչ մ'ատեն գէպ ի արեւ դար-
ձած պոչ մ'ունէր:

Գիտաւորաց վրայ վերոյիշեալ ճառագայթարձակու-
թիւնը, զոր Շրէօթէր ամէն գիտաւորաց սեփական կը հա-
մարի, եւ ուրիշ փոփոխութիւնները՝ օրինակի համար
արագ աճումն ու արագ նուազումը քիչքիչ կը կարծէր որ
ուրիշ բան պէտք չէնք համարել բայց Թէ պարզ
օգերեւոյթներ, որոնք որ հիւսիսայգէն միայն իրենց երկայն
տեսողութեամբ եւ կանոնաւոր տեղափոխութեամբ կը
զանազանին. բայց մենք ասոնց քանի մը խօսք ընծայել
կուզենք: Քիչքիչ իր բոլոր գիտողութիւնները գլխաւորա-
բար 1618ին երեւցած գիտաւորին վրան հիմնած է, որուն
պոչին հեռաւոր մասերը երբեմն երբեմն յանկարծ կը տես-
նուէին եւ ետքը նոյնպէս վայրկեանի մը մէջ անտեսանելի
կ'ըլլային: Չիզազու Գեկտ. 7ին մի եւ նոյն գիտաւորին վրայ
կայծակոյն սփռել, եւ գլխուն ջահալ պէս վառիլը կը
նշմարէր. եւ պոչին վրայ հսկայածեւ շարժում, յանկարծ
երկրնալ լցնալն ու կարճնալ կը տեսնէր: Պրահա կը կար-
ծէր որ աս տեսակ երեւոյթները, մեր մթնոլորտին շոգւոյ
զանգուածոցը միայն անհաւասար իրար կտրելով անցնելով
կը պատահին, որովհետեւ լուսոյ փոփոխութիւնները չէին
կրնար այնպէս շուտով յառաջ երթալ. բայց մէկ կողմանէ

գիտաւորաց վրայ լուսոյն աս շուտով յառաջանալն անհա-
ժեշտ համարելու բան չէ, մէկալ կողմանէ ալ Շրէօթէր
1807ին գիտաւորին վրան բրած գիտողութիւններով համա-
րած է որ լուսոյ փոփոխութեանցը կրնան եղեկորական
բնութիւն արուիլ, եւ մենք եղեկորականութեան արադու-
թեան մեծութեան վրայ գեա ճիշդ գաղափար չունինք,
որովհետեւ մինչեւ հիմակ եղած փորձերը միշտ չափաւոր
միջոցներու մէջ եղած է:

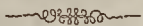
Գիտաւորաց իրենցմէ լուսաւոր ըլլան, ու արե-
գակէն լոյս չընդունիլը, քանի մը պատճառներու համար,
կրնայ հաւանական համարուիլ: Թէ որ գիտաւորներն արե-
գակէն լուսաւորելու ըլլային, իրենց վրան ալ լուսնոյ եւ
մարդակայ վրայ տեսնուած սկաւառակայ փոփոխութիւն-
ները պիտի երեւային, որ գեա տեսնուած չեն. բայց ասիկէ
երբեմն իրենց լոյսն անանկ զօրաւոր է որ ընկալեալ լոյս մը
չկրնար կարծուիլ, մանաւանդ Թէ որ գիտաւորաց նիւթին
արտաքոյ կարգի անօրութեանը միտ դնելու ըլլալը: Հեր-
շէլն ալ շատ անգամ կը ցուցնէր որ այսպիսի բարակ մա-
րախուղ մը, որ աստեղաց լոյսը մեր աչքէն չծածկեր, չէր
կրնար ըլլալ որ արեգակէն ընկալեալ լուսով մը լուսաւորէր:

Ոմանք՝ գիտաւորաց արեգական մերձենալով լուսոյն
աւելնալը, հեռանալովը նուազիլը տեսնելով հետեւցողին
որ արեգակէն լոյս կ'առնուն: Բայց աս կարծիքը՝ նոյն
իսկ Օլպէրսին կարծեաց՝ որ նոյնպէս կը համարէր Թէ
գիտաւորներն արեգակէն կը լուսաւորուին կը հակառակի,
որովհետեւ գիտաւորաց աս պարագաներու մէջ կրած փո-
փոխութեանց վրան ամենեւին ճիշդ դատաստան մը չկը-
նար ըլլալ: Բայց ասիկէ, ինչպէս վերը յիշատակեցինք,
գիտաւորներն շատերը, նախ եւ առաջ արեգակէն աղէկ
մը հեռանալէն ետքը կ'աճին: Ընդհանրապէս աս նկատ-
մամբ անմիօրինակութիւններն անանկ մեծ են որ եւ ոչ
մէկ եղանակաւ մը Օլպէրսին՝ Մէսսիէին 1780ին տես-
նուած գիտաւորին վրան բրած գիտողութիւններէն բերած
ցուցումներէն կրնան այսպիսի հետեւութիւն մը յառաջ
բերուիլ: Որովհետեւ աս գիտաւոր տեսնուէին ետքը միշտ
գէպ ի երկիր կը մօտենար, Թէ որ ինք իրեն լոյս մ'ու-
նէր պէտք էր որ հետզհետէ աւելի պայծառ երեւար,
իսկ Թէ որ արեգակէն կը լուսաւորէր, պէտք էր որ լոյսը
նոյն եղանակաւ հետզհետէ նուազէր: Բայց ոչ մէկն եղաւ
եւ ոչ ալ մէկալ, այլ գիտաւորը քիչ մ'ատեն խիստ
լուսաւորեցաւ, այնպէս որ Նոյեմբերի 8ին պարզ աչքը ալ
կը տեսնուէր, ուր որ Հոկտեմբերի 26ին միայն աստեղա-
կան գիտակով մը կրնար տեսնուիլ, անոր ներհակ Նոյեմբ.
21ին խիստ տկար էր, եւ Գեկտ. 3ին տեսնուելի ըլլալէն
դադրեցաւ, Թէեւ նոյն ատեն երկրին աւելի մօտագոյն
էր: Դէքէ մի եւ նոյն գիտողութիւններն բրած է 1818ին
երեւցած գիտաւորին վրայ: Բայց գուցէ ամենէն զարմա-
նալի երեւոյթ ունեցողն 1770ին երեւցածն է, որ իր տե-
սանելի եղած ատենին վերջերը, սկզբան ունեցած մեծու-
թենէն քուտասուտուութիւն անգամ աւելի մեծ էր:

Աս պարագաները նկատելով, այնպէս կը համարուի
որ գիտաւորներն իրենք իրենցմէ լոյս ունեցող մարմիններ
ըլլան, եւ լոյսերնուն աճիլն ու նուազիլն ուրիշէն անկախ,
եւ իրենց մէջն ըլլայ: Թէ որ քայլ մ'ալ յառաջ եր-
թանք եւ այնպէս համարելու ըլլալը որ գիտաւորներն եւ
ղեկորական յատկութիւն ունեցող մարմիններ ըլլան,
ինչպէս շատերը կը կարծեն, աս ատեն քանի մը պարա-
զաներ կրնան մեկնութիւն գտնել:

Բայց մենք ենթադրութիւններ յառաջ բերելով մեր ընթերցողաց միտքն ալ յողնեցնել չենք ուզեր: Բայց ան ալ ստոյգ է որ դրական բան մ'ալ յառաջ չենք կրնար բերել: Ամէն աստեղագէտ մէկ մէկ կարծիք ունի, մինչեւ ըսողներ ալ եղան, ինչպէս Լամպերթ եւ Պոտէ որ գիտաւորաց մէջ, անոոր լուսոյ բնութիւն ունեւ յոյժ էակներ բնակին, եւ աս աստեղաց եթերական պոչին մէջ անհոգ հոս հոս տատանին:

Մնացածը գաւ ահագին:

ԲԱՎՃԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆՑ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏՅՈՒՆ

Թուարանութիւն:

Թուարանութիւնը թուերու ու անոնց պլլ եւ պլլ հաշիւներու մէջ գործածութեան վրայ կը զբաղի:

Թիւ մը մի եւ նոյն տեսակ շատ միութեանց գումարն է: Թիւերը երկու տեսակ են. մէկ մը ամբողջ թիւեր զոր օրինակ 1. 2. 3. 4. եւ պլլն, եւ երկրորդ կոտորակներ ինչպէս $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{4}$. դարձեալ խառն թիւեր, զոր օրինակ $1\frac{1}{2}$, $2\frac{3}{4}$ եւ պլլն:

Չորս գլխաւոր հաշիւներ կամ գործողութիւններ կան. 1. Գումար, 2. Հանում, 3. Բազմապատկութիւն ու 4. Բաժանում:

Գումարը մի եւ նոյն տեսակ շատ թիւերը մէկ բովանդակութեան ամփոփել կը սորվեցնէ:

Հանումը կը սորվեցնէ թիւ մը ուրիշ թիւերէն հանել: Ան թիւը որմէ որ կը հանուի հանումը կ'ըսուի, իսկ ան թիւը՝ որն որ կը հանուի կ'ըսուի Հանել. իսկ մնացածը Մնացորդ կամ Այլմերկութիւն կ'անուանուի:

Գումարին հակառակ կ'ըլլայ հանումը ընելով, իսկ հանման փորձը գումար ընելով:

Բազմապատկութեան կը սորվեցնէ որոշեալ թիւ մը (Բազմապատկելի) պնդափ անգամ առնուել, որչափ անգամ որ ուրիշ թիւի մը (Բազմապատկելի) մէջ միութիւն կայ, աս գործողութեան արդիւնքը Արտադրութիւն կամ Արտադրութիւն կ'անուանուի:

Բաժանումը կը սորվեցնէ փնտել որ որոշեալ թիւ մը (Բաժանարար) ուրիշ թիւոյ մը մէջ, (Բաժանելի) որչափ անգամ կայ: Գործողութիւնը ընելէն ետեւ գտած թիւերնիս Բաժանարար կ'ըսուի:

Բազմապատկութեան փորձը բաժանմամբ, իսկ բաժանման փորձը բազմապատկութեամբ կ'ըլլայ:

Մնացեալ թուարանական գործողութիւններն են Վարդութեան հանել, Արմատ հանել, Երեքի կանոն, Շղթայի կանոն, Ընկերութեան կանոն, Հասո հաշիւ եւ Ենթադրական կանոն:

Վարդութեան ըսելով կ'իմացուի ինք իրեն հետ բազմապատկուած թուոյ մը արդիւնքը: Նոյն իսկ աս թիւը առաջին կարողութիւն կը կոչուի. աս թիւը ինք իրեն հետ բազմապատկելով կ'ելլէ երկրորդ կարողութիւնը. երկու անգամ բազմապատկուելով կ'ելլէ երրորդ կարողութիւնը եւ պնդէս յառաջ կ'երթայ: Երկրորդ կարողութիւնը քառակուսի, երրորդը՝ խորանարդ կարողութիւն ալ կը կոչուի. օրինակի աղագաւ առնունք 2 թիւը իբրեւ առաջին կարողութիւն. ինք իրեն հետ բազմապատկուելով $2 \times 2 = 4$ կու տայ, որ է 2ին երկրորդ կամ քառակուսի կարողութիւնը: Աս քառակուսի թիւը 2ով բազմապատկուած կու տայ 8, որ է 2ին երրորդ կարողութիւնը ու 2ին խորանարդ թիւը:

Որոշեալ թուոյ մը Արտադրութիւն կ'իմացուի ան թիւը, որ ինք իրեն հետ բազմապատկուելով կու տայ նոյն որոշեալ թիւը. զոր օրինակ 2ը՝ 4ին քառակուսի, եւ 8ին խորանարդ արմատն է:

Ուրեմն թէ որ թիւ մը կարողութեան հանել ուզուի, պէտք է ինք իրեն հետ պնդափ անգամ բազմապատկել, որչափ որ կարողութիւնը կը պահանջէ: Իսկ թէ որ որոշեալ թիւն մը արմատ հանել ուզուի, պէտք է ան թիւը փնտել որն որ

ինք իրեն հետ բազմապատկուելով որոշեալ կարողութիւնը տուած է:

Մէկն հաշիւարար հաշիւը կը սորվեցնէ խառնուած բանի մը միջին արժէքը հաշուել. միայն թէ խառնուորդն որչափ մասե բաղկացած ըլլալն, եւ իւրաքանչիւր առանձին մասերուն ինչ արժէք ունենալը պէտք ենք գիտնալ: Արնայ նաեւ մասերուն թիւն ալ հաշուել, եթէ՛ թէ՛ խառնուորդին ու թէ՛ առանձին մասերուն արժէքը կը գիտցուի: Օրինակի աղագաւ, գինեմաճառին մէկը 300 շիշ զանազան գնով գինի իրարու հետ խառնել կ'ուզէ, այսինքն 200 շիշը 20ական քարանթանով 100 շիշ ալ 30ականով: Աւերջէն կ'ուզէ գիտնալ որ աս խառնուորդին ամէն մէկ շիշը քանիով կու գայ. աս ուզածը միջին համեմատական հաշուով կրնայ իմանալ: Կամ ոսկերիչ մը կ'ուզէ գիտնալ թէ՛ որչափ ոսկի ու արծաթ պէտք է առնուել որոշեալ կշռով ու արժէքով խառնուորդ մը յառաջ բերելու համար. դարձեալ աս հաշուի գործողութիւնը պէտք է ի գործ դնէ:

Երեքի կանոնը, Ընկերութեան, Հասո հաշիւները ու Ենթադրական կանոնը՝ համեմատութեան կանոններուն վրայ հաստատուած են:

Ամէն համեմատութիւն 4 անգամներ կը կազմուի:

Եթէ՛ խառն մէջ՝ համեմատութեան երեք ծանուցեալ անդամներ կան, իսկ չորրորդը անծանօթ անդամ է, որն որ հաշուով կը գտնուի:

Ընկերութեան հաշիւն մէջ՝ որոշեալ թիւ մը շահ եղեր է կամ ջնաս, ընկերաց ամէն մէկուն դրած թուոյն համեմատ, իրենց մէջ կը բաժնուի: Ասիկա գլխաւորաբար վաճառականական գործողութեանց մէջ շատ գործածական է, շահը կամ ջնասն ընկերաց մէջ իւրաքանչիւրոց դրած ստակին համեմատ հաշուելու համար:

Հասո հաշիւը կը սորվեցնէ, թէ դրամոց որոշ գումար մը առչափ ժամանակի մէջ որչափ շահ կը բերէ, երբոր ուրիշ դրամոց գումարի մը որոշ ատենուան մէջ բերած շահը գիտենք: Աս տեսակ հաշիւը գլխաւորաբար սեղանաւորները կը գործածեն:

Ենթադրական խառն կը սորվեցնէ ենթադրեալ ուստ թուով մը՝ համեմատութեան թուերով փնտուած ստոյգ թիւը գտնել:

Վարդութեան Սկովտիացի Պարոն Շիթէկերին գիւտն է, որով հաշիւներն արտաքոյ կարգի կրնան կարճեցուիլ, որովհետեւ աս գործողութեան մէջ բազմապատկութիւնը գումարի, իսկ բաժանումը հանման կը փոխուի:

Վարդութեան մէջ ալ նոյն տեսակ հաշուելու եղանակը կը գործածուի ինչ որ ամբողջ թուերու մէջ գործածական է: Հասարակ կոտորակներէն զատ աստիճանական խորանարդ ալ կան:

Թուարանութիւնն ամէն մարդու ամէն վիճակի մէջ շատ կամ քիչ անհրաժեշտ հարկաւոր ու օգտակար է: Անոր ձեռքով կը սորվինք մեր գործերը կամ շահը հաստատուն որոշեալ կարգի մը մէջ պահել: Առաջապահները գլխաւորաբար առանց հաշուեզիտութեան չէին կրնար մնալ: Գրեթէ ուրիշ ամէն թուարանութիւնները թուարանութեան ծանօթութիւնը կ'ենթադրեն:

Գրահաշուի վրայ:

Գրահաշիւն մեծ թիւերը ընդհանրապէս հաշուել կը սորվեցնէ. աս հաշիւներու մէջ փոխանակ թուոյ՝ գրեթէ գործածուին. ինչու որ ասոնք որոշեալ զօրութիւն մը չունենանք ամէն կարելի մեծ թուերուն տեղը կրնան բռնել:

Գրահաշիւը թուարանութեան պէս ամէն հաշիւներու կը գործածուի. բայց անով ըստ մեծի մասին հաստատութիւնները կը հաշուին, ու ընդհանուր որոշ ձեւեր յառաջ կը բերուին:

Հաւասարութիւն մը՝ երկու թիւերու քանակութեան հաւասարութեան բացատրութիւնն է:

Հաւասարութեան ձեռքով անծանօթ քանակութեան մը մեծութիւնը՝ ծանուցեալ մեծութեան համեմատութեամբ կը գտնուի:

Հաւասարութիւնները շատ մասերու կը բաժնուին, առաջին, երկրորդ, երրորդ եւ պլլն աստիճանի հաւասարութեան:

Գրահաշուին՝ թուաբանութենէ վերադառնալը ըլլալն յայնմ կը կայանայ որ 1. թուաբանութիւնը միայն թուերով կը դառնի. իսկ Գրահաշուը ամէն ըմբռնելի կամ կարելի քանիոնութեանց հետ: 2. Գրահաշուին ընդհանուր արդիւնք յառաջ կը բերէ, որոնք ամէն տեսակ հարցմանց ու ձեւերու կը պատշաճին, որոնց ձեռքով ամէն հաշիւ շատ կրնայ կարծեցուիլ:

Գրահաշուին գիտութիւնն ամէն ուսողական ուսմանց կամ գիտութեանց սր եւ իցէ մասին պարագայներուն անհրաժեշտ հարկաւոր է, եւ ամենուն մէջ առհասարակ գործածուելուն համար հարկաւորներէն ու գլխաւորներէն մէկն է:

Երկրաչափութեան վրայ:

Երկրաչափութիւնը կը սորվեցնէ ամէն տեսակ մարմնոյ մեծութիւններ՝ իրենց տարածութեան համեմատ, այս ինքն երկայնութեան, լայնութեան ու խորութեան՝ չափել:

Երկրաչափութեան անունը կը նշանակէ գիտութիւն կամ արուեստ երկիրը չափելու: Աս գիտութեան անոր համար աս անունը կու տան, վասն զի աս էր իր առջի գործը, այս ինքն երկիրը չափել: Աս գիտութիւնը Երկրագիտութեան, իրենց կալուածներուն տարածութիւնը ճշգրիտ որոշելու համար, վասն զի անոնց սահմաններն ամէն տարի Նեղոս գետին ողողելով կը շփոթէր:

Երկրաչափութիւնը երբեք գլխաւոր մասերու կը բաժնուի, Գծաչափութիւն, Հարթաչափութիւն, Հաստատաչափութիւն:

Գծաչափութիւնը պարզ գծի մը մեծութիւնը որոշել կը սորվեցնէ: Հարթաչափութիւնը մարմնոց երեսաց վրայ կը ճառէ. իսկ Հաստատաչափութիւնը հաստատուն մարմնոց արտաքին երեքպատիկ ծաւալը որոշել կը սորվեցնէ:

Գիծը քանիոնութեան մը ըստ երկայնութեան տարածութիւն է. երեսը քանիոնութեան մը տարածութիւնն է ըստ երկայնութեան ու լայնութեան. իսկ հաստատուն մարմնը քանիոնութեան մը տարածութիւնն է, ըստ երկայնութեան, լայնութեան ու թանձրութեան կամ խորութեան:

Երկրաչափութիւնը ճարտարապետներուն ու ճարտարապետութեան ճիւղի մը պարագայներուն անհրաժեշտ հարկաւոր բան է. ասիկա ուրիշ շատ գիտութեանց հիմն է, մասնաւոր մեքենականութեան ու ձեռագ արուեստներուն, որոնք որ ասոր հետ կապակցութիւն մ'ունին:

Այլակերպական ու ամբողջական հաշիւներու վրայ:

Այլակերպական հաշիւը ուսողական գիտութեան ճիւղ մըն է, որն որ կոր գծի մը ամենափոքր մասը հաշուել կը սորվեցնէ: Նեւտոնն աս հաշուի տեսակին Մանրաբանական կամ Այլակերպական հաշիւ անունը կու տար:

Այլակերպական հաշիւն անոր հակառակ՝ յանրաւս փոքր մասունքներն հաշուելու կամ այլակերպական հաշուի միջնորդութեամբ՝ նոյն յանրաւս պոտիկ մասանց վերջնական մեծութիւնը հաշուել կը սորվեցնէ:

Աս երկու գիտութիւնները՝ գիծերը, կոր երեսներն ու իրենց շոշափողները, այս ինքն ան գիծերը, որոնք կոր երեսներուն միայն մէկ կէտը կը շոշափեն՝ հաշուելու կը ծառայեն:

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՄԱՐՏԻ

Եւրոպայի խաղաղութեան վիճակը դեռ անորոշութեան մէջ կը տեսէ, եւ ամէն մասնակից տէրութիւնը իրենց սկսած պատերազմի պատրաստութիւնները մեծ գործունէութեամբ յառաջ կը վարեն: Տէրութեանց իրարու հետ ըրած պաշտօնական բանակցութիւններն ալ դեռ գաղտնութեան քողոյ տակ կը մնան: Այս ստորդ է որ Եւրոպայի ժողովուրդն ամէն տեղ խաղաղութեան անվերջութիւն եւ հաստատուն մնալուն կը փափաքի, այս վերջին տասնամեայ ժամանակին մէջ եղած պատերազմաց ցաւալի եւ դժբախտ հետեւութիւնները դեռ աչաց առջեւ ունենալով. ուստի եւ շատերը մեծամեծ անկապութեամբ կը սպասեն Անգլիայի տէրութեան փարկի կեցող դեպքան Լորտ Բալֆորի Աւստրիական արքունեաց ըրած այցելութենէն՝ Լոնդոն:

պայի վտանգի մէջ գտնուող խաղաղութեան վերստին հաստատուելուն ուղիքային լուրը լսել: Լորտ Բալֆորի փետրուարի 27ին Վիեննա հասաւ եւ դեռ հոս կը գտնուի. ինք առաջին կարգի քաղաքագետ անձանցմէ ըլլալով՝ իրեն այս ճամբորդութիւնը միջնորդի մը պաշտօնին հաւասար կը համարուի, իբրեւ Անգլիայի եւ Պրուշի տէրութեանց կողմանէ խրկուած՝ Նափոլէոնի գործողութեանց նկատմամբ Աւստրիայի միտքն իմանալու համար. ուստի եւ քիչ ատենէն անստուգութիւնը կը վերնայ եւ խնդիրները պայծառ եւ արոշ վիճակ մը կ'ընդունին:

Առաջիկայ տարուոյս սկզբէն մինչեւ հիմա խաղաղութիւնը վտանգի մէջ ձգող քաղաքական խնդիրներէն առ այժմ ծանօթ եղողներն ասոնք են. Ա. Բալանայապետական երկիրներէն Գաղղիայի եւ Աւստրիայի զօրաց ետ քաշուիլը. Բ. Աւստրիայի տէրութեան, Վիեննայի 1815ին եղած արքայաժողովոյ որոշանք համեմատ, թոսկանայի, Փարմայի եւ Մոնթենապի դքսութեանց մէջ հասարակաց խաղաղութիւնը վերստին ժամանակ նոյն երկիրները միջամտութիւն ընելու իրաւանց բարձումը, եւ Գ. Գաւուրեան իշխանութեանց վիճակին կարգաւորութիւնը: Ասոնք առ այժմ ծանօթ եղած խնդիրներն են, որովհետեւ յայտնի է թէ կան ուրիշ երկու կամ երեք տէրութեանց մէջ պարտող ծածուկ խնդիրներ, գլխաւորաբար Իտալիայի անկախութեան նկատմամբ, որոնք հարկաւ ան ատեն միայն հասարակութեան կը ծանուցուին՝ երբ որ դժբախտ պատերազմն անհրաժեշտ բան մ'ըլլայ:

Վերջիշեալ երեք խնդիրներուն առաջինը լուծուելու երեւութի մէջ մտաւ: Հռոմի տէրութեան արտաքին գործոց պաշտօնէյ Անթոնէլլի կարպիւսը Գաղղիայի դահլճէն խնդրեց որ գաղղիական զօրք Հռոմէն ելլէ. նոյն խնդիրն առաւորական դահլճէնի ալ եղաւ: Վրտուի թէ Գաղղիա յանձն առած ըլլայ. իսկ Աւստրիայի կողմանէ Վիեննայի պաշտօնական Լաֆֆէ ամսոյս 4ին կը գրէ թէ Աւստրիական կառավարութիւնը պատրաստ է անմիջապէս զօրք Հռոմի տէրութեանէն ետ քաշելու՝ երբոր երկրին խաղաղութիւնը պահպանելու համար ալ հարկաւոր չհամարուի: — Երկրորդ խնդրին գաղով կարելի է թէ Աւստրիա իր խաղաղատէր քաղաքականութեամբն հրաժարի ունեցած իրաւունքէն՝ թէ մոտիկ պատերազմն ստուգի իսպանուի: — Գուրա զօրապետը Մորաուիայի իշխան ընտրուելէն ետքը՝ անակնկալ կերպով Պուրբէշի ազգային ժողովէն Վալաքիայի համար ալ իշխան ընտրուեցաւ, թէպէտ եւ յառաջագոյն Պուրբէշի ժողովոյն մեծագոյն մասը Պուրբէշի իշխանին կողմնէն էր: Ասոր վրայ բարձրագոյն Գուրա տէրութեանց առաջարկեց որ Փարիզի դեսպանաժողովը նորէն դուրսը եւ Գուրային իրաւանց հակառակ կրկին ընտրութիւնը մերժուի: Նափոլէոն կայսրը յանձն չառաւ այս խնդիրը, հապա Գուրային կրկին ընտրութիւնն իբրեւ օրինաւոր ճանցաւ, միանգամայն ծանոյց թէ պատերազմի դէպք (Casus belli) կը համարի՝ եթէ մէկն ասոր դէմ ելլէ: Բարձրագոյն Գուրան ալ մէկալ կողմանէ տէրութեանց ծանուցադիր խրկեց, որուն մէջ կը յայտնէ թէ Գաւուրի իշխանութեանց օրինաւոր տէրն ըլլալով՝ Գուրային կրկին ընտրութիւնն անվաւեր կը հրատարակէ, եւ ինք բաւական զօրութիւն ունի նոյն երկիրներուն բաները առանձին կարգի դնելու համար, ուստի եւ օտար տէրութեանց միջամտութիւնը չ'ընդունին:

Ահաւասիկ այսօրուան օրս Եւրոպայի ունեցած վիճակը: Միւս կողմանէ Գաղղիա եւ Սարդինիա պատերազմի պատրաստութիւնները մեծ փութով յառաջ կը տանին: Գաղղիա Ապրիլի կողմերը բաղձմութիւն բանակներ կը ժողովէ, Մէքի զինարանէն թնդանութի մարտկոցներ եւ միլիտարու հրացանային զինուորներ կը հանուին. 10.000 ձի ալ դնուելու վրայ են: Անգլիան ալ իր նաւական զօրութիւնը կենդանացնելու ետեւէ է: Իսկ Աւստրիա իր պատրաստութիւններն անընդհատ յառաջ կը վարէ. արդէն մինչեւ հիմա Իտալական գաւառները 300.000 չափ զօրք խրկած է: Ստորդ է տէրութեանց այս ամենայն պատրաստութիւնները պատերազմի մէկ կողմանէ մօտաւորաւ կը ցուցնեն, բայց միւս կողմանէ երաշխաւորութիւն կրնան սեպուել ցանկալի խաղաղութեան՝ որուն ձայներն արդէն լսուելու կը սկսին: